

Läbi Vabariigi Valimiskomisjoni
Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumile

Märt Pöder
gafgaf@infoaed.ee
MTÜ Ausad Valimised
ausadvalimised@infoaed.ee

VVK 6.03.2025 toimingu vaidlustamine

Kaebeõigus

Kuna Vabariigi Valimiskomisjoni koosolek (**LISA 1**) toimus 6.03.2025 ja kolmepäevane kaebetähtaeg langes pühapäevale 9.03.2025, siis on kaebetähtaajaks 10.03.2025. Kaebus on tähtaegne.

Kaebaja Märt Pöder osales Vabariigi Valimiskomisjoni 6.03 koosolekul kui vaatleja ning valimisvaatlejaid koondava MTÜ Ausad Valimised juhatuse liige ning esindaja. Vaatlejana on Märt Pödral kaebeõigus ning koosolekul käsitleti teda kodanikühiskonna esindajana, mille tõttu valimisvaatlejaid koondav MTÜ on kaebuses seotud ja huvitatud osapool.

Valimiskaebus on suunatud Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumile läbi Vabariigi Valimiskomisjoni. Kui Vabariigi Valimiskomisjon peab vajalikuks kaebust omalt poolt menetleda, siis palun menetluse läbimise järel kaebuse edastada Riigikohtule.

Asjassepuutuvad õigusnormid

Riigikogu valimise seaduse § 19⁴ lõike 1 kohaselt on igaühel õigus vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust ja toiminguid. Sama paragrahvi lõike 2 kohaselt peab vaatleja enne vaatlemise alustamist end esitlema.

Riigikogu valimise seaduse § 1 lõige 2 määratleb valimissüsteemi aluspõhimõtete hulgas, et valimised on otsesed, mis tähendab, et valija teostab oma õigusi ilma neid edasi delegeerimata. Valija õiguste hulka kuulub ka õigus asuda valimistulemuse kindlakstegemise korrektsuses veendumiseks vaatleja rolli, mida saab ta otsesuse põhimõttest lähtuvalt teha samuti otseselt, st seda ülesannet edasi delegeerimata.

Riigikogu valimise seaduse § 12 lõike 1 kohaselt on Vabariigi Valimiskomisjoni töövorm koosolek. Lõike 3 kohaselt on Vabariigi Valimiskomisjoni koosolek avalik. Sama seaduse § 12 lõike 6 alusel kehtestatud Vabariigi Valimiskomisjoni töökorra punkti 7.4 kohaselt peab riigi valimisteenistus looma võimaluse elektroonilisel Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekul osalemise soovist teada andnud isikutele koosolekut jälgida.

Nimetatud seaduses ega töökorras ei ole õigusnormi, mis võimaldaks kuulutada Vabariigi Valimiskomisjoni koosoleku mitteavalikuks või piirata sellel osalemist. Põhiseaduse § 3 lg 1 järgi teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekuteatest ei ole üheselt selge, kas 06.03 koosolek toimus RKVS, EPVS või KOVVS alusel. Kuna Vabariigi Valimiskomisjoni moodustamise kord ja töökorraldus on eelnimetatutest sätestatud üksnes RKVS-s, siis olen siinses kaebuses lähtunud RKVS-i sätetest. Kui kaebuse läbivaatamisel peaks ilmnema, et asjakohased on ka muude valimisseaduste sätted (nt EPVS § 16¹ lg 1 või KOVVS § 23⁴ lg 1), siis palun kaebuse lahendamisel arvestada ka neid, võttes arvesse kaebuse aluseks olevaid faktilisi asjaolusid.

Faktilised asjaolud

Olen varem korduvalt Eesti valimisi vaadelnud ning suhelnud Vabariigi Valimiskomisjoniga, samuti pöördunud seoses valimistega Riigikohtu poole, mistõttu olen veendunud, et minu isik on nii Vabariigi Valimiskomisjonile kui ka riigi valimisteenistusele teada. Samuti olen MTÜ Ausad Valimised juhatuse liige ja kodanikuühiskonna esindaja valimistega seotud küsimustes.

Kuna 6. märtsil pidi toimuma Vabariigi Valimiskomisjoni elektrooniline koosolek, soovisin Riigikogu valimise seaduse § 12 lõike 3 ja § 19^a lõike 1 alusel vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust ja toiminguid sel koosolekul. Sel eesmärgil esitlesin end 6. märtsil kell 13.46 Vabariigi Valimiskomisjonile aadressil info@valimised.ee saadetud e-kirjas:

Lgp VVK!

Sooviksin osaleda tänasel koosolekul [1] Interneti vahendusel!

Märt Pöder
+372 55643754

[1] <https://www.valimised.ee/et/vabariigi-valimiskomisjoni-koosolek-6-martsil-2025>

Kell 13.52 sain e-kirja teel Helena Stepanovilt Vabariigi Valimiskomisjonist lingi elektroonilise koosoleku vaatlemiseks. Seejärel palusin kell 13.58 saadetud e-kirjas, et mulle edastataks koosolekul arutusele tulevad materjalid. Neid materjale mulle ei edastatud.

Asusin koosolekut elektrooniliselt vaatlema esitasin 14.02 koosoleku juhatajale kirjalikult palve: „Aitäh lingi eest, paluksin meilile ka koosoleku materjale!” Ma ei saanud selle peale vastust ega materjale.

Koosoleku alguses tehti kindlaks osalejaid, mille käigus tutvustati mind kui „kodanikuühiskonna esindajat”, mis vastab minu rollile MTÜ Ausad Valimised esindajana.

Koosoleku alguse päevakorra tutvustuse käigus sain teada, et osa koosolekust, nimelt mind spetsiifiliselt huvitanud 4. päevakorrapunkt „E-hääletamise riskikäsitusplaan ja e-hääletamise toimingud” on kuulutatud kinniseks. Kell 14.05 edastasin koosoleku juhatajale kirjaliku palve: „RKVS § 12 lg 3 kohaselt on VVK istungid avalikud, palun selgitada, mis alusel on osa istungist kuulutatud kinniseks!”

Kell 14.39 kordasin seoses koosolekul arutatavate dokumentidega varasemat kirjalikku palvet: „Palun saata ka mulle dokumendid!” Dokumente mulle ei saadetud, millega oluliselt piirati minu võimalust sisuliselt jälgida koosolekul arutatavaid küsimusi.

Veidi pärast kella 15 eemaldati mind elektrooniliselt koosolekult. Koosoleku kinniseks kuulutamise õiguslik alus teatati kirjalikust küsimusest hoolimata vaid suuliselt, mille järel toimus eemaldamine viivitamatult. Märkmetesse panin kuulmise järgi kirja, et eemaldamise aluseks oli avaliku teabe seaduse § 36 lõike 1 punkt 9, kuid pean ise tagantjärele tõenäolisemaks selle lõike 1 punkti 8 või hoopis § 35 lõike 1 punkti 9.

Saatsin kell 15.47 Helena Stepanovi aadressil e-kirja:

Minu jaoks on üllatus, et RKVS §12 lg3 järgi avalik koosolek kuulutatakse kinniseks ja ma pole kindel, kas suutsin tabada selle vuristades ette loetud põhjendust -- minu jaoks polnud selge, mis alusel mind koosolekult eemaldati.

Ootan vastavalt juhistele koosoleku jätkumist, kuid ei saa seda teha lõputult -- kas on teada, millal võiks kinniseks kuulutatud päevakorrapunkti arutelu lõppeda?

Märt Pöder
+372 55643754

Vahetult selle järel lubati mind uuesti koosolekuruumi ja kell 15.49 edastasin koosoleku juhatajale veel kord kirjaliku palve: „Kas saaksite palun täpsustada, mis AvTS sätte alusel kuulutati 4. päevakorrapunkti arutamine kinniseks! Mulle jäi mu kiirkorras eemaldamine koosolekult arusaamatuks.” Ma ei saanud sellele küsimusele vastust, kuigi andsin sellest soovist märku, hoides kätt üleval kogu ülejäänud koosoleku toimumise aja kuni kella 16.07-ni,

mil esitasin veelkord palve, et mu küsimusele vastataks: „Kas oleks palun võimalik mu küsimusele vastata?”.

Järgmisel päeval, 7. märtsil kell 10.21 saatsin Vabariigi Valimiskomisjoni esimehele Ingrid Kullerkannile e-kirja:

Lgp Ingrid Kullerkann!

Kas kavatsete mu eilsele küsimusele vastata või jääbki saladuseks, miks eemaldasite mu koosolekut? Küsimus oli postitatud ka kirjalikult (vt lisa), esimest küsimust nägite, eeldan, et ka teist -- eriti kuna mul oli koosoleku viimased 20 minutit lisaks ka käsi püsti.

Minule jäi mulje, et eemaldasite mind AvTS §36 lg1 p9 alusel, sest nii panin viite kuulmise järgi kirja. Eeldan, et ma ei kuulnud valesti, aga kui on vaja sooritada selline kiirkorras väljaviskamine, siis võiks ikkagi hoolitseda, et kõik saab nii selgelt välja hääldatud, et pole pärast seletamist.

Ühtlasi kasutan juhusit ja palun veelkord mulle edastada ka koosoleku materjalid.

Märt Pöder
+372 55643754

Ma ei ole sellele e-kirjale vastust saanud, kuid 10. märtsil kell 15.40 sain e-kirja riigi valimisteenistusest, kellega pole ma enda teada neil teemadel suhelnud. Selles kinnitatakse, et mu oletus koosolekult eemaldamise aluse kohta oli õige:

Tere

Vabariigi Valimiskomisjoni koosoleku dokumentide päring

Ainus koosolekul arutatav avalik dokument on riigi valimisteenistuse eelarve, mis on leitav Riigikogu Kantselei avalikust dokumendiregistrist.
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/dokumendiregister/dokument/689f1948-cabc-4db4-aa21-66cca3b0869b/>

E-hääletamise riskikäsitusplaan on tunnistatud asutusesiseseks kasutamiseks AvTS § 35 lg 1 p 9 alusel. Teised dokumendid on töödokumendid. Töödokumendid ei ole üldjuhul avalik teave, kui need on mõeldud asutusesiseseks kasutamiseks, sisaldavad tööprotsessiga seotud vahepealseid materjale või ettevalmistavaid dokumente. Avaliku teabe seaduse (§ 35 lg 2 p 2) järgi võib asutus piirata juurdepääsu töödokumentidele enne nende vastu võtmist.

Koosolekul osalemine

Vabariigi Valimiskomisjon piiras Teie juurdepääsu 6. märtsi 2025. a koosolekul 4. päevakorrapunkti arutelu ajaks, tuginedes avaliku teabe seaduse § 35 lg 1 p-le 9, mis kohustab avaliku teabe valdajat tunnistama asutusesiseseks kasutamiseks teabe turvasüsteemide, turvaorganisatsiooni või turvameetmete kirjelduse kohta. Kõnealuse päevakorrapunkti raames käsitles Vabariigi Valimiskomisjon arutamiseks esitatud e-hääletamise riskikäsitusplaani ja e-hääletamise toimingutega seotud küsimusi, st teavet, mille asutusesiseseks kasutamiseks seadus kohustab ning mida ei saa seetõttu arutada asutuseväliste isikute juuresolekul.

Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekud on avalikud, mis tähendab, et neid võib kohapeale kuulama tulla. Nii nagu kohtuistungitegi puhul, ei tähenda istungi avalikkus, et seda peaks saama distantsilt jälgida. Vabariigi Valimiskomisjon on sõltuvalt asjaoludest võimaldanud mõnikord kaugteel osaleda sellistel koosolekutel, kus vaadatakse läbi kaebusi. See eeldab siiski, et asja ettevalmistamise käigus on Vabariigi Valimiskomisjon jõudnud arusaamisele, et kaugteel istungil osalemise võimaldamine kaebuse lahendamise kvaliteeti ei mõjuta. Koosolekud toimuvad Vabariigi Valimiskomisjoni asukohas Toompea 1. Kuid ka füüsiliselt osaledes ei ole võimalik osaleda päevakorrapunktide arutelude juures, mille käigus arutatakse asutusesiseseks kasutamiseks tunnistatud teavet või dokumente.

Lisaks juhime tähelepanu, et osalesite Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekul vaatlejana. Vaatlemine on passiivne.

Lugupidamisega

riigi valimisteenistus
info@valimised.ee

1. E-valimiskasti ettevalmistamise vaatlemise takistamine

Sellega, et kaebajal ei võimaldatud tutvuda Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekul (mis peab seaduse kohaselt olema avalik) arutatud dokumentidega, mis eeldatavasti puudutasid e-valimiskasti ülesehitusega seotud küsimusi, on rikutud kaebaja õigusi, mis tulenevad Riigikogu valimise seaduse § 19⁴ lõikest 1 ja § 1 lõikes 2 nimetatud valimiste otsesuse põhimõttest.

Esiteks olen eespool kirjeldatud faktilistel asjaoludel seisukohal, et kuna seaduse järgi on igaühel on õigus vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust ja toiminguid, oli õigusvastane, et mul ei võimaldatud tutvuda dokumentidega, mida Vabariigi Valimiskomisjon oma koosolekul arutas, ja seetõttu vaatlejana täpselt aru saada Vabariigi Valimiskomisjoni arutelu sisust. Nii rikuti minu õigust vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust ja toiminguid, mis tuleneb Riigikogu valimise seaduse § 19⁴ lõikest 1. Mul ei ole võimalik kasutada oma seaduslikku õigust vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust, kui selles tegevuses sisuliselt arutatav jääb minule arusaamatuks põhjusel, et minu eest varjatakse arutuse all olevat teavet, olgugi et mul on olemas valmisolek ja tehniline pädevus seda teavet mõista.

Teiseks olen seisukohal, et mul vaatlejana on õigus vahetult, st ilma seda ülesannet kellelegi delegeerimata tutvuda teabega, mis puudutab valimiste läbiviimise ja tulemuse kindlaks tegemise olulisi samme. Kuigi mul pole võimalik teada kinniseks kuulutatud 4. päevakorrapunkti all arutatud dokumentide täpset sisu, ei kuulutanud Vabariigi Valimiskomisjon koosoleku 4. päevakorrapunkti kinniseks eeldatavasti põhjusel, et seal ei arutatud midagi olulist, vaid pigem seetõttu, et „e-hääletamise riskikäsitusplaani ja e-hääletamise toiminguid” ja neid väljendavat dokumentatsiooni peetakse määravaks valimiste läbiviimise sammude korrektsuse tagamisel. Kuna e-hääletuskast pole erinevalt sedelvalimiste kastist lihtne füüsikaline objekt, mille töökorras võib vaatleja veenduda Riigikogu valimise seaduse § 1 tähenduses otseselt visuaalse vaatluse põhjal kohapeal, on mul kui vaatlejal elektroonse hääletuse läbiviimise sammude korrektsuses veendumiseks vajalik samasugusel otsesel viisil jooksvalt tutvuda e-valimiskasti ettevalmistuse kõigi etappidega selle esimestest sammudest alates, sest need on hädavajalikud selle korrektses toimimises veendumiseks.

Viimaks märgin, et olen teadlik, et Riigikohus on kohtuasjas 5-24-14 tehtud otsuse punktides 64 ja 69 selgitanud seoses täpselt määratlemata dokumentidega, mis käsitlevat e-hääletuse turvalisuse tagamist ja riskide hindamist, et need dokumendid on tunnistatud Vabariigi Valimiskomisjoni poolt avaliku teabe seaduse § 35 lõike 1 punkti 9 alusel piiratud juurdepääsuga teabeks, mistõttu ei saanud kaebaja nende andmetega tutvuda ja Riigikohtu kolleegium tutvus nende andmetega kaebaja eest. Samuti olen teadlik Riigikohtu põhjendustest seoses halduskohtumenetluse seadustiku § 88 lõikega 2 ja § 79 lõike 1 punktiga 1.

Põhjendused

Seda täiel määral arvesse võttes olen siiski seisukohal, et Riigikogu valimise seaduse § 19⁴ lõike 1 ja sama seaduse § 1 lõike 2 valimiste otsesuse põhimõtte koostoimes peab mul kui vaatlejal olema võimalus vahetult veenduda valimiste korralduse sammude korrektsuses, mis on iseäranis oluline elektroonse hääletuse puhul, mida viiakse läbi arvutite ja võrgutehnoloogia abil. Kuigi arvutid on võimelised arvutama keerukates süsteemides valimistulemusi inimestest mõõtnatult tõhusamalt, on nende ülesehituse keerukuse tõttu samavõrra tõhusamad ka arvutile ligipääsu omavate isikute võimalused tulemusi manipuleerida, sj arvutisüsteemi välispidise vaatleja jaoks praktiliselt tuvastamatult.

Näiteks võimaldas kuni 2024. aastani kasutatud e-hääletuse süsteem OSCE/ODIHR 2023. aasta Riigikogu valimiste raporti hinnangul „piisavaid vahendeid omaval sisingi kuuluval isikul /.../, kui ta suudab seda teha märkamatu, kontrollida, millised hääled eemaldatakse, ja seega osaliselt mõjutada tulemusi”, sest „kriitilist sammu, mille käigus eemaldati internetis või valimisjaoskonnas antud teise häälega ülekirjutatud hääled, ei kontrollitud” (lk 7, sh allmärkus 15, **LISA 2**). Sellele väitele otsis kinnitust ja leidis selle Tallinna Tehnikaülikooli magistrant Kristjan Düüna oma 2024. aasta magistritöös (lk 27 ja 33, **LISA 3**). Seal kinnitas ta, et kui e-hääletuskastis olevate sedelitega strateegiliselt manipuleerida, siis poleks saanud seda olemasolevate kontrollide abil avastada ja valimiste korraldaja sai “lõplikke tulemusi endale sobivas suunas nihutada” (lk 33).

Sarnast seisukohta väljendab üldisemal tasemel ka Eesti Teaduste Akadeemia küberturvalisuse komisjon oma 2024. aasta valimiste tehnoloogiate riskianalüüsi (**LISA 4**), mis loetleb antud riskianalüüsi raames tuvastatud kuue kõige kõrgema ehk „keskmise tasemega” riski hulgas kahe ohustenaariumina „mõned valimiste etapid võivad jääda auditeerimata/vaatlemata, kuigi see oleks võimalik” (lk 17-19) ja „mõned e-hääletamise etapid võivad jääda auditeerimata/vaatlemata, sest tänane protokoll seda ei võimalda”, sj nimetades viimast hoolimata sellele omistatud keskmisest riskitasemest siiski „kõrge taseme ohuks” (lk 15-16).

Seega ei saa ütleda, et e-hääletuse läbiviimise ja tulemuse kindlakstegemise sammude korrektsuse hindamise probleem oleks üksnes teoreetiline, vaid täiesti konkreetsed ja eri osapoolte ainuüksi vahemikus 2023-2024 väljatoodud ning tõendamist leidnud puudused e-hääletuse tööpõhimõtete juures on jätnud õhku küsimuse, kas selles vahemikus või varasemalt läbi viidud valimiste e-hääletuste tulemused on korrektsed. Seejuures on Eesti Teaduste Akadeemia küberturvalisuse komisjoni riskianalüüsis välja toodud puudused leidnud käsitlemist ka Riigikohtu praktikas, nt lk 17 ohusündmuste kirjelduses „ei ole audiitoril kohustust kontrollida võtme loomiseks ega sedelite töötlemiseks kasutatud tarkvara terviklust ja autentsust”, mida käsitleti üldsõnaliselt kaasuses 5-23-40 ja mida on omakorda 2023.-2024. aasta valimiste lõikes lahendamata probleemina kirjeldanud oma 2024. aasta magistritöö lehekülgedel 55-56 Tartu Ülikooli magistrant Lauri Ütsik (**LISA 5**). Samamoodi on kaasuse 5-24-9 e-hääletuse läbiviimise sammude korrektsuse hindamisega seotud probleemid kajastatud küberturvalisuse komisjoni riskianalüüsi lehekülgedel 17-19, kus tuuakse välja hulk asju, mida audiitor ei kontrolli, kuid mida pole lubatud siiski kontrollida ka vaatlejatel isegi juhul, kui nad märkavad kontrollide puudulikkust: „Vaotlejatel ei ole lubatud niisuguseid kontrole teostada.” (lk 17) Võimalike lisakaitsemeetmete hulgas nimetatakse: „Vaotlejatel võimaldatakse teostada lisakontrole etappides, kus see on teostatav ja efektiivne.” (lk 18)

Osutatud näitematerjali eesmärk ei ole anda ammendavat hinnangut e-hääletuse tehnilise läbiviimise üksikasjadele ega pakkuda omapoolseid tehnilisi lahendusi, vaid tuvastada probleem sellega, et paljud puudused e-hääletuse läbiviimise ja tulemuste kindlakstegemise sammude korrektsuse tagatiste juures avastatakse või tõendatakse piisava detailsuse või autoriteetsusega alles pärast valimisi ning tegu pole mitte teoreetiliste, vaid praktiliste probleemidega, mis tulenevad e-hääletuse süsteemi ülesehituse põhimõtetest, st lihtsustatult e-valimiskasti ja sellega seoses ette nähtud praktiliste protseduuride määratlusest.

Valimiste otsesuse põhimõttest ja toimingute vaadeldavuse nõudest tulenevalt peaks olema aga vaatleja rolli asunud valijal võimalik vahetult veenduda oma hääle korrektses arvestamises valimistel. See on tagatud pabersedelitega hääletusel jaoskondades, kus sedeli hääletuskasti laskmise järel saab vajadusel jääda ruumi- vm piiranguid arvestades sedeliga tehtavaid protseduure vaatlema. Kuigi sedel on pärast hääletuskasti laskmist üks valimiskastis olevate sedelite kogumis, on sellega tehtavate sammude vaatlemine endiselt otsene, st pole vahendatud jaoskonnatöötajate ega kellegi teise poolt. Seejuures selgub sedelitega tehtavate sammude korrektsus üldiselt kohapealse vaatluse käigus ning vaatlemiseks pole vaja varasemat eriettevalmistust ega vaatlusele järgnevaid erialast ettevalmistust eeldavaid analüüsiprotseduure.

Eelneva põhjal väidan esiteks, et minul kui vaatlejal peab olema võimalik sisuliselt tutvuda e-hääletamise riskikäsitusplaani ja e-hääletamise toimingute aruteluga, sest sellise arutelu ja selle aluseks olevate materjalidega tutvumine on e-hääletuse läbiviimise ja tulemuste

kindlakstegemise toimingute korrektsuse hindamiseks hädavajalik. Teiseks väidan, et selline eelnev tutvumine on iseäranis hädavajalik e-hääletuse puhul, sest selle läbiviimise ja tulemuste kindlakstegemise sammude korrektsuse hindamine on võrreldes pabersedelitega valimistega keeruline ning tömahukas, vajades erialateadmisi ja eelnevat põhjalikku ettevalmistust, sj peab olema vaateleja korralduse detailide teadmise mõttes üldjoontes samas positsioonis valimiste korraldajaga. Kolmandaks väidan, et selline tutvumine peab olema võimaldatud otseselt ja pean seda saama teha vaatelejana ise, st valimiste otsesuse põhimõttest lähtuvalt ei saa mind kohustada seda õigust vaikimisi delegeerima. Neljandaks väidan, et minu kui vaateleja vahetu tutvumine sellise dokumentatsiooniga on e-hääletuse läbiviimise ja tulemuste kindlakstegemise korrektsuse tuvastamiseks ka oluline, sest praktika on tõendanud, et olulised puudused e-hääletuse läbiviimisel ja tulemuste kindlakstegemisel jäävad tuvastamata audiitorite poolt ega aita neisse täiendavalt piisavat selgust tuua ka olemasolev kaebemenetlus.

Seejuures on valimiste läbiviimise sammude ja tulemuste kindlakstegemise korrektsuse selgumine vahetult nende toimingute käigus oluline hüve, mida valimiste otsesuse põhimõte koos toimingute avalikkusega ning sellega kaasneva toimingute vahetu sisulise vaadeldavusega on aidanud tagada. Mul on vaateleja rolli astunud valijana õigustatud ootus, et valimiste otsesus või selle poolt tagatud hüve on mulle jätkuvalt tagatud ka elektroonse hääletusviisi puhul, mida viimastel Riigikogu valimistel kasutas 51 protsenti valijatest, mis teeb e-hääletusest valdava hääletusviisi, millele puhul peavad olema täidetud kõik demokraatlike valimiste nõuded.

Jättes kõrvale küsimuse, mil määral on elektroonse hääletusviisi puhul üldse võimalik tagada selle läbiviimise sammude ja tulemuste kindlakstegemise korrektsust, olen seisukohal, et minu kui vaateleja õigusi on Vabariigi Valimiskomisjoni avalikul koosolekul esitatud materjalidega tutvumise takistamisega piiratud sel määral, et see vähendab oluliselt e-hääletuse vaatlemise võimalusi ja selle poolt tagatud õigushüve.

Demokraatlikus ühiskonnas ei ole põhjendatud varjata hääletustulemuste kindlakstegemisega seotud olulisi aspekte kodanikuühiskonna või üldse rahva eest ning välistada neid kontrolli alt põhjendusel, et üldsuse või kodanikuühiskonna esindajad ei peakski saama kontrollida ega isegi teadma teatavaid hääletuse tulemust mõjutavaid tehnilisi asjaolusid, kuna asjaomane organ on enda suvaotsusega kuulutanud sellega seotud teabe piiratud juurdepääsuga (asutusesiseseks) teabeks. Põhjendan kokkuvõtvalt oma seisukohta sellega, et e-hääletamise kontekstis võib niisugune teave osutada hääletustulemuste suhtes määravaks ja pädevus kriitiliselt hinnata niisuguseid meetmeid või süsteeme on vaid vähestel ühiskonnaliikmetel, mistõttu ülejäänud osal ühiskonnast ei ole muud valikut kui neid väheseid spetsialiste usaldada. Kui spetsialistide ring, keda üldsusel tuleb nendes küsimustes usaldada, tohib piirduda vaid üheainsa väikese organi liikmete, asutuse töötajatega või nende lepingupartneritega, on tegu olukorraga, kus on ohus riigivõimu tegelik teostamine kõrgeima riigivõimu kandja poolt.

Seejuures on valimiste vaadeldavus ja sellega seonduv valimiste avalikkuse põhimõte, aga iseäranis e-hääletuse otsesus, vaadeldavus ja avalikkus Eesti õiguses sisustamata ega ole vilja kandnud ka katsed saada sellesse selgust nt pöördudes õiguskantsleri poole, kes oma 23.08.2019 kirjas nr 6-1/190431/1904136 jääb sedastuse tasemele (**LISA 6**), et e-hääletuse tulemuste kindlakstegemise avalikkus seisneb vaatelejate võimaluses viibida toimingute juures (punktid 18 ja 20), jättes tähelepanuta, et selline pealispindne vaatlemine ei paku tulemuste korrektsuses veendumise hüve. Tuleb järeldada, et teadaolevalt vaatlemise ja valimiste avalikkuse põhimõtte sisuline määratlus Eesti õiguses puudub, ka pole e-hääletuse kontekstis käsitletud valimiste otsesuse põhimõtet, mistõttu valimiste vaadeldavus pole sisuliselt tagatud. Riik on seejuures kohustatud looma tõhusad ja õiglaselised menetlused, mis aitaksid kodanikel oma põhiõigusi kasutada (Põhiseaduse preambula kolmas osalause ja § 13-15), kuid seda pole tehtud.

Kohaliku õiguspraktika puudumise tõttu toetan oma väidet vaatlemise ootuspärasele ulatuslikkusele osutusega Veneetsia komisjoni valimiste hea tava koodeksi („Code of Good Practice in Electoral Matters” **LISA 7**) punktis 3.2 väljatoodud põhimõttele: „a. Both national and international observers should be given the widest possible opportunity to participate in

an election observation exercise. b. Observation [...] must make it possible to determine whether irregularities occurred before, during or after the elections. It must always be possible during vote counting. [...] d. Observation should cover respect by the authorities of their duty of neutrality.” (Minu tõlge: a. Nii riigisisestel kui ka rahvusvahelistel vaatlejatel tuleb võimaldada osaleda valimiste vaatlemises nii laias ulatuses kui võimalik. b. Vaatlemine [...] peab võimaldama kindlaks teha, kas eeskirju on eiratud enne valimisi, valimiste kestel või pärast valimisi. See peab olema alati võimalik häälte lugemise ajal. [...] d. Vaatlemine peab hõlmama seda, kas ametivõimud täidavad oma neutraalsuskohustust.”)

E-valimiste puhul on e-valimiskastiga, s.o häälte lugemisega seotud asjaolude ja tehniliste aspektide täpne teadmine, sealhulgas Vabariigi Valimiskomisjoni sellekohaste arutelude ja otsuste jälgimine määravalt oluline selleks, et vaatlejad üldse saaksid elektroonilist hääletamist asjakohase hoolsusega vaadelda ning muu hulgas anda hinnangu selle kohta, kas elektroonilise hääletuse tulemused on saadud ausalt ja seaduslikult ning kas ametivõimud täidavad oma neutraalsuskohustust. Seetõttu olen seisukohal, et elektroonilise hääletuse tulemuste kindlaksmääramisega seotud olulise info vaatlejate eest salajas hoidmine võib olla vastuolus Veneetsia komisjoni kirjeldatud hea tavaga.

Eestis võib praegu olla niisuguse teabe vaatlejate eest salajas hoidmine kahjuks seaduslik, kuna põhiseaduse § 44 kohaselt ei ole riigiasutused ja ametiisikud kohustatud andma Eesti kodanikule tema nõudel andmeid, mis on mõeldud eranditult asutusesiseseks kasutamiseks. Avaliku teabe seaduse § 35 lõike 1 punkti 9 kohaselt on Vabariigi Valimiskomisjon „kohustatud tunnistama asutusesiseseks kasutamiseks mõeldud teabeks” „teabe turvasüsteemide, turvaorganisatsiooni või turvameetmete kirjelduse kohta”. Seega tuleneb avaliku teabe seadusest justkui ametiasutuse kohustus salastada *igasugune* informatsioon, mis puudutab turvasüsteemide või turvameetmete kirjeldust. Samal ajal on elektroonilise hääletamise tehnilise süsteemi korraldamisega seotud teave niisugune, mis võib määrata riigi ja ühiskonna edasise valitsemise, ja seega kogu rahvast puudutav kriitiliselt tähtis küsimus. Elektroonilise hääletuse tulemustega seotud teabe salastamine asutusesiseseks kasutamiseks ja selle tagajärjel niisuguse teabe varjamine kodanikuühiskonna, sealhulgas tehniliselt pädevate vaatlejate eest võib tuua kaasa praktiliselt avastamatud manipulatsioonid valimistulemusega, ja on oht demokraatlikule riigikorraldusele. Seda eriti juhul, kui asutuses, mille siseseks kasutamiseks niisugune teave on mõeldud, on suhteliselt vähe töötajaid, kellele on seega jäetud ainuotsustuspädevus ja sellele lisanduv varjamispädevus kogu riigi saatust puudutavates küsimustes.

2. Valimiskomisjoni avalikult koosolekult eemaldamine

Sellega, et kuulutati osaliselt kinniseks Vabariigi Valimiskomisjoni koosolek, mis peab seaduse kohaselt olema avalik, ja eemaldati kaebaja sellelt koosolekult, on rikutud kaebaja õigusi, mis tulenevad Riigikogu valimise seaduse § 12 lõikest 3 koostoimes sama seaduse § 19⁴ lõikega 1 ja Vabariigi Valimiskomisjoni töökorra punktiga 7.4.

Eespool kirjeldatud faktilistel asjaoludel olen seisukohal, et kuna seaduse järgi on Vabariigi Valimiskomisjoni koosolek kui nimetatud komisjoni töövorm avalik ning igaühel on õigus vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust ja toiminguid, oli Vabariigi Valimiskomisjoni koosoleku osalt kinniseks kuulutamine ja minu kui vaatleja eemaldamine sellelt koosolekult õigusvastane. Nimelt rikuti minu õigust vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust ja toiminguid, mis tuleneb Riigikogu valimise seaduse § 19⁴ lõikest 1 koostoimes § 12 lõikega 3 ja Vabariigi Valimiskomisjoni töökorra punktiga 7.4.

Riigikogu valimise seadus on konstitutsiooniline õigusakt ja demokraatliku korra üks olulisi aluseid. Põhiseaduse § 60 kommentaari 54 kohaselt seondub valimiste vabadusega „ka elektroonilisel hääletamisel kasutatava süsteemi üldine usaldusväärsus, mida tagatakse erinevate meetmetega – lähtekoodi avalikustamine, süsteemi auditeerimine, vaatlejatele vaatlemisvõimaluse tagamine, erinevad turvalahendused jne.” Selle kohaselt on Vabariigi Valimiskomisjoni tegevuse vaatlemisel demokraatlikus ühiskonnakorralduses oluline funktsioon aidata kaasa süsteemi üldise usaldusvääruse tagamisele. Kommentaaris 107 on märgitud, et „vaadeldavad on kõik Vabariigi Valimiskomisjoni ja valimiste korraldajate

toimingud.” Sellest ei nähtu arusaama – ja ka Riigikogu valimise seadusest ei nähtu –, nagu võiks osa Vabariigi Valimiskomisjoni tegevust või teatavad tema toimingud olla näiteks mingi muu õigusakti alusel vaadeldamatud, kuna need on seotud asutusesiseseks kuulutatud või muul põhjusel salajase või mitteavalikuks peetava infoga. Põhiseaduse § 3 lg 1 järgi teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Kui seadus näeb ette, et koosolek on avalik, siis puudub seaduslik alus selle kinniseks kuulutamiseks.

Kaebaja hinnangul pole elektroonilisel koosolekul osalemine samastatav teabenõude esitamisega, mis tähendab, et seaduse alusel avalikuks kuulutatud koosolekul osalemist ei saa piirata Avaliku teabe seaduse alusel, vaid juurdepääsupiiranguga materjale tuleks vajadusel käsitleda väljaspool koosolekut, kinnisel koosolekul või kinniseks kuulutatud päevakorrapunkti raames, kui see on seadusega ette nähtud. Seeõttu on koosolekult eemaldamise põhjendamine Avaliku teabe seaduse § 35 lõike 1 punktiga 9 eksitav.

Veneetsia komisjoni valimistega seotud küsimuste hea tava koodeksi („Code of Good Practice in Electoral Matters”) punktis 3.2 on märgitud: „c. The places where observers are not entitled to be present should be clearly specified by law.” (Minu tõlge: „c. Kohad, kus vaatlejatel ei ole õigust viibida, peavad olema seadusega selgelt ette nähtud.”) Üheski Eesti õigusaktis ei ole selgelt ette nähtud, et vaatlejatel ei ole õigust viibida Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekul või osal sellest (küll aga on ette nähtud vastupidine), mistõttu olen seisukohal, et minu kõrvaldamine Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekult ei olnud kooskõlas ka Veneetsia komisjoni kehtestatud hea tavaga.

Taotlused

Taotlen esmalt Vabariigi Valimiskomisjoni koosolekult eemaldamise tunnistamist õigusvastaseks.

Mul ei ole käesoleval juhul pädevust taotleda põhiseaduslikkuse järelevalvet avaliku teabe seaduse § 35 lõike 1 punkti 9 ülal kirjeldatud tõlgendamise ja kohaldamise võimaluse suhtes, kuid olen seisukohal, et kohustus salastada teave, mis on seotud kõrgeima riigivõimu teostamist määravate oluliste tehniliste aspektidega, võib olla sisulises vastuolus põhiseaduse §-dega 1, 44, 56 ja 60, kuna kõrgeima riigivõimu kandjal peavad olema tõhusad vahendid veendumaks, et see, kuidas ta teostab kõrgeimat riigivõimu, rakendatakse ellu moonutatusta ka olukorras, kus võimuvõitlus riigis on intensiivne, poliitilise kultuuri tase kõikum ning motivatsioon valimistulemuste manipuleerimiseks kõrge. Teen Riigikohtule ettepaneku kaaluda selles küsimuses põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse algatamist.

Lisad

1. Vabariigi Valimiskomisjoni 6.03.2025 koosoleku päevakord. **LISA_1_kooseolekuteade.pdf**
2. Eesti Riigikogu valimised. 5. märts 2023. ODIHR valimiste eksperdirühma lõpparuanne. **LISA_2_ODIHR_2023.pdf**
3. Kristjan Düüna. Eesti e-hääletamise usaldusväarsuse ja läbipaistvuse tõstmine. Magistritöö. Tallinn 2024. **LISA_3_Düüna.pdf**
4. Eesti Teaduste Akadeemia küberturvalisuse komisjoni 2024. aasta töö aruanne. Valimiste tehnoloogiate riskianalüüs. **LISA_4_TA_riskianalüüs.pdf**
5. Lauri Ütsik. E-valimiste protsessid Riigikogu valimiste näitel. Magistritöö. Tartu 2024. **LISA_5_Ütsik.pdf**
6. Elektroonilise hääletamise usaldusväarsus. Õiguskantsleri 23.08.2019 kiri nr 6-1/190431/1904136. **LISA_6_õiguskantsler.pdf**
7. Veneetsia komisjoni valimiste hea tava koodeks (inglisekeelne originaal: Code of Good Practice in Electoral Matters). Strasbourg 2003. **LISA_7_Veneetsia.pdf**